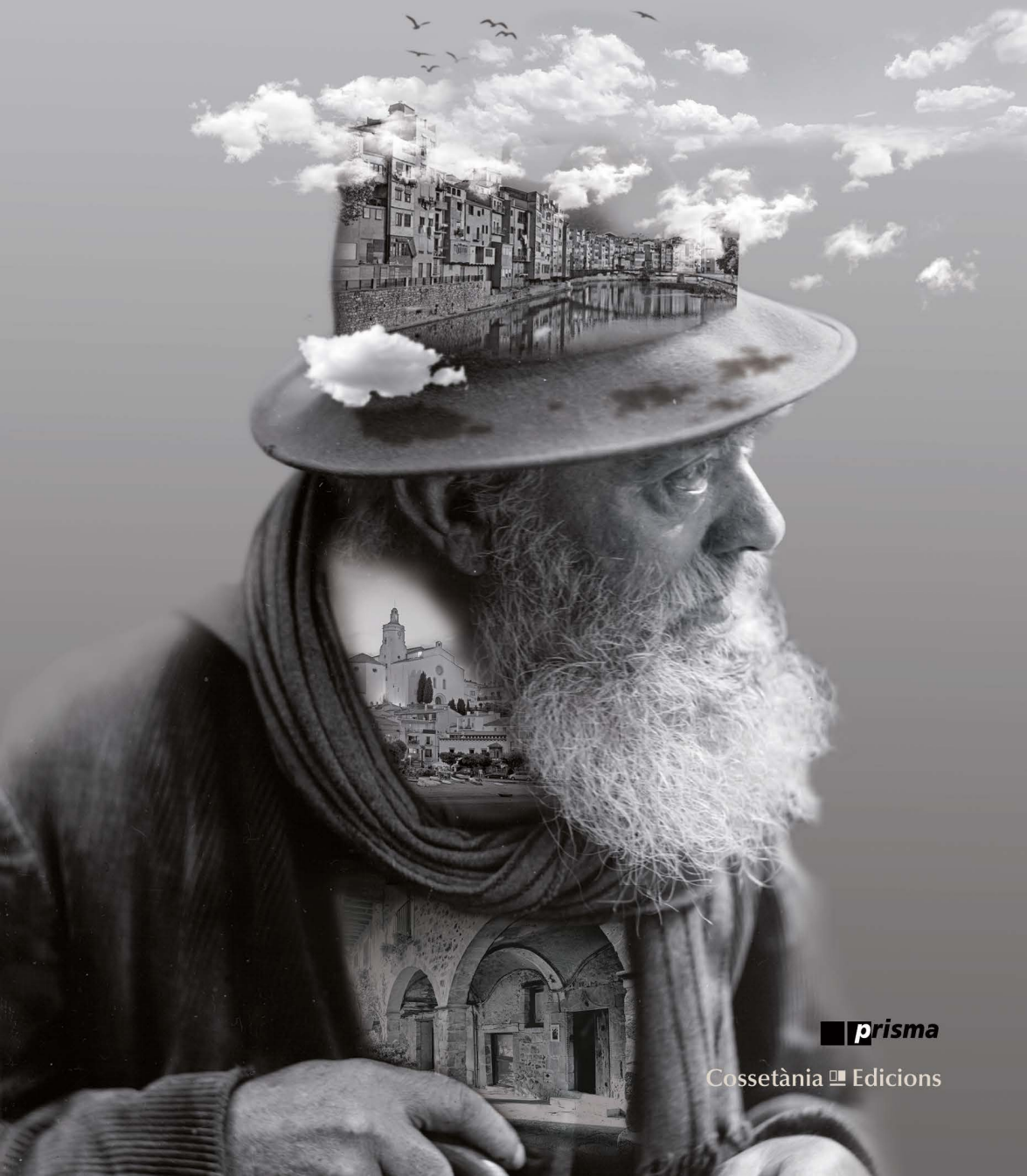
JORDI CORTÈS

TRENTA PERSONATGES SINGULARS DE LES COMARQUES GIRONINES (1808-1936)

prisma

Cossetània Edicions

Col·lecció Prisma - 48

Trenta personatges singulars de les comarques gironines (1808-1936)

Jordi Cortès Rodríguez

Cossetània EDICIONS

Primera edició: febrer del 2019

© Jordi Cortès Rodríguez
Autor representat per Silvia Bastos, S.L. Agencia Literaria

Edita:
9 Grup Editorial
Cossetània Edicions
C/ de la Violeta, 6 • 43800 Valls
Tel. 977 60 25 91
cossetania@cossetania.com • www.cossetania.com

Disseny i composició: 3 x Tres

Impressió: Romanyà Valls, SA

ISBN: 978-84-9034-808-6

DL T 21-2019

No existeixen homes poc interessants,
els seus destins són com històries de planetes,
cada un és únic, sol, ell sol,
no n'hi ha cap altre que s'hi assembli.
I si algú ha viscut en silenci,
feliç en el seu racó,
la seva mateixa insignificança
l'ha fet interessant.

Evgenij Aleksandrovitx Ievtuixenko

A tots els meus personatges singulars
de les comarques gironines,
especialment al Joaquim M. Puigvert.

Índex

Uns mots previs 7

El període marc d'actuació 9

1. Els fills de la misèria 15
- En Pepet Gitano (Girona, Gironès) 19
- En Met de Ribes (Ribes de Freser, Ripollès) 24
- Maria Vinardell (*la Mamarra*) i les dones de l'estany (Banyoles, Pla de l'Estany) 29
- El Manxaire (Torroella de Montgrí, Baix Empordà) 34
- Joan Violí (Castelló d'Empúries, Alt Empordà) 39
- En Jaumet del Flabiol (Sant Hilari Sacalm, Selva) 44

2. Els secundaris de la història 49
- Maria Àngela Bivern i les heroïnes de Santa Bàrbara (Girona, Gironès) 53
- La comtessa de Molins (Sant Pere Pescador, Alt Empordà) 58
- Rafael Sala, *Planademunt* (Santa Pau, Garrotxa) 63
- Rafael Patxot i Ferrer, *l'avi Patxot* (Sant Feliu de Guíxols, Baix Empordà) 68
- Isabel Vilà i Pujol (Llagostera, Gironès) 73

3. Aportacions populars al món de la cultura 79
Salvi Marín Simon (Banyoles, Pla de l'Estany) 83
L'avi Xaxu (l'Escala, Alt Empordà) 88
En Pedrera de Mata (Cornellà del Terri, Pla de l'Estany) 93
Ignasi Melé i Farré (Tossa de Mar, Selva) 98
Daniel Maideu, l'impressor del Grup Folklorista de Ripoll (Ripoll, Ripollès) 103

4. Excèntrics 109
La Lídia de Cadaqués (Cadaqués, Alt Empordà) 113
El doctor Xarino i Don Pepe Vilanova (Calonge, Baix Empordà) 118
Francesc Matlleria (Palafrugell, Baix Empordà) 123
Conxita de Mir i Ferran (la Bisbal, Baix Empordà) 129
En Benet pintor (Cassà de la Selva, Gironès) 134

5. Petites aportacions al progrés científic i tecnològic 139
Ramon Casanova, *el boig de l'Hispano* (Campdevànol, Ripollès) 143
Joan Isern Batlló (Setcases, Ripollès) 148
Carme Gelabert i Codina (Olot, Garrotxa) 153
Carles Cusí i Pau Pagès: dos competidors nats (Figueres, Alt Empordà) 158

6. Calaix de sastre 163
En Jaume de can Valent (Sant Esteve d'en Bas, Garrotxa) 167
Nicolau Font i Maig (Lloret de Mar, Selva) 172
Salvador Vila i Tomàs (Banyoles, Pla de l'Estany) 177
Lliberada Ferrarons Vivés (Olot, Garrotxa) 182
En Quiquino, en Lex i en Saraco (Blanes, Selva) 187

Uns mots previs

Durant molt de temps la història s'explicava a partir dels grans noms. Reis, governants, militars, dictadors, herois… eren l'objecte principal d'estudi. L'atenció dels historiadors i del públic en general se centrava en les seves gestes, les seves idees i fins i tot en la seva vida privada. Aquesta visió de la història es podria fer extensible a altres disciplines: la música, la literatura, la ciència, l'art… s'han escrit a partir de grans noms propis.

A mitjan segle XIX, amb la irrupció de l'obrerisme i la filosofia marxista, el protagonisme de la història va recaure en l'altre plat de la balança. Les masses populars —anònimes i explotades pels poderosos— adquirien un protagonisme que se'ls havia negat fins aleshores. L'interès per la manera de viure de la gent, els costums, l'habitatge, l'organització social, l'economia… substituïa les batalles i les llistes de reis en els llibres d'història. En resum: es passava de l'individu a l'anonimat més absolut.

En aquest recull de trenta personatges gironins s'ha buscat un camí intermedi entre les persones que han fet popular una localitat —Dalí amb Figueres i Cadaqués, Pla amb Palafrugell, Ruyra amb Blanes, els Vayreda amb Olot….— i que tothom coneix i la massa anònima. Es tracta d'evitar que persones que han estat en l'imaginari col·lectiu, ja sigui per característiques peculiars o per haver estat protagonistes d'una tasca callada, passin a ser uns perfectes desconeguts. Malauradament, mentre fèiem la recerca hem hagut de deixar alguns noms pel camí, ja que amb prou feines queden rastres en la memòria de les poblacions on van viure i actuar. Com era d'esperar, es tracta de persones senzilles, algunes víctimes de la marginació,

que durant molt de temps van formar part de la col·lectivitat i que ara ja queden per sempre en l'oblit més absolut. Continuem anant tard: d'alguns només queda el nom com a record.

Els trenta personatges d'aquesta recopilació —en realitat en són més, ja que alguns van acompanyats— van actuar entre el principi del segle XIX i la Guerra Civil de 1936-1939. Alguns van ultrapassar aquest període, però el gruix de les seves accions va tenir lloc durant els anys previs al conflicte. L'acotació cronològica no és fruit de l'atzar, respon a un criteri. No s'ha volgut anar massa enllà per no trobar-nos amb elements mítics ni entrar en el terreny del folklore. Amb els personatges populars, si els records es mantenen molts anys després de la seva desaparició, es corre el risc de topar amb fets llegendaris i irreals. Deixen de ser persones de carn i ossos per convertir-se en mites. Per contra, si la persona és massa propera en el temps es corre el risc de perdre la pàtina d'objectivitat.

Un cop acotat el temps, cal acotar l'espai. Què entenem per *comarques gironines*?

Les delimitacions espacials sovint són objecte de controvèrsia i sabem que no sempre satisfan tothom. En aquest treball, el marc geogràfic de referència serà la província de Girona, exceptuant-ne els municipis de la Cerdanya. El tarannà pirinenc de la Cerdanya, amb trets diferencials acusats respecte a la resta de la província, ho fa aconsellable. Així doncs, s'han recopilat vivències de persones de set comarques: els dos Empordans, la Garrotxa, la Selva, el Gironès, el Pla de l'Estany i el Ripollès, tot i que en el cas d'aquesta última comarca s'han presentat dubtes seriosos, pel fet de constituir unes terres de transició entre la muntanya pirinenca i la plana.

Una darrera prèvia: dels trenta personatges seleccionats, només vuit són dones, una mica més d'una quarta part. Tot i que la presència femenina té força en algun dels homes estudiats i que en algun cas, com el de Maria Àngela Bivern, actuen acompanyades d'altres dones, no deixa de ser una xifra petita. La quantitat de dones representades és un reflex de la realitat del període estudiat: una època en què la dona era objecte d'una gran marginació. És per això que aquestes dones, que, com es veurà més endavant, maldaven per fer-se un lloc en un món dominat per homes, tenen un valor afegit.

El període marc d'actuació

Per entendre bé el conjunt de personatges, cal fer esment d'alguns dels esdeveniments que van viure i que van transcórrer al llarg del segle XIX i el primer terç del XX. No es tracta aquí de fer un llistat exhaustiu del que va passar en aquest període, ni tan sols hi seran tots els episodis. Tampoc hi apareixeran els més importants. Simplement es farà esment d'aquells que han afectat d'una manera o altra algun dels personatges en qüestió.

Pel que fa als esdeveniments històrics, el segle XIX es va iniciar amb la guerra del Francès (1808-1814). El conflicte va començar amb l'entrada de les tropes de Napoleó a la península i va tenir el setge de la ciutat de Girona com un dels episodis més remarcables. La guerra del Francès no va ser només una guerra contra els francesos, va ser també una guerra civil. Dues visions oposades del país —la concepció tradicional i absolutista partidària que res no canviés i la visió liberal partidària d'una modernització política i econòmica d'Espanya— també es van enfrontar.

Un cop acabada la guerra, el rei Ferran VII va restaurar l'absolutisme i es va dedicar a reprimir els liberals, que havien estat els que havien dedicat més esforços a guanyar la guerra. El regnat de Ferran VII va acabar amb un dels conflictes que més va marcar el segle XIX i que va tenir la província de Girona com un dels escenaris més importants. Es tracta de la primera guerra Carlina, en la qual liberals i absolutistes es van enfrontar amb l'excusa dels

drets dinàstics, però en realitat el que s'estava discutint eren les dues visions del país que ja s'havien insinuat durant la guerra del Francès. Malgrat el triomf dels liberals —partidaris de la reina Isabel—, el conflicte no es va resoldre i l'enfrontament entre les dues Espanyes va continuar durant la resta de segle i pràcticament durant tot el segle posterior. Acabada la primera carlinada (1833-1839), molts dels guerrillers carlins es van dedicar al bandolerisme i a la delinqüència.

El regnat d'Isabel II (1833-1868) va ser molt accidentat, amb continus canvis de govern i amb nombrosos cops d'estat protagonitzats sobretot pels militars. Malgrat les turbulències del període, es va intentar portar a la pràctica la construcció d'un estat liberal. Les desamortitzacions —la posada en venda dels béns eclesiàstics i comunals— van tenir efectes a les terres gironines. Com a conseqüència d'això, monestirs com el de Sant Feliu de Guíxols i el de Ripoll van ser abandonats i objecte de saquejos.

Dos aspectes transcorreguts en temps d'Isabel II van ser especialment rellevants per a alguns dels trenta personatges estudiats: la Vicalvarada (1854), un cop d'estat que va portar al poder un govern de caire progressista, i la guerra d'Àfrica (1859-1860), que va conduir el país cap a una guerra contra el Marroc i que va ser el prolegomen d'un dels maldecaps més seriosos dels futurs governs espanyols.

El regnat d'Isabel II va acabar amb la revolució del 1868 —*La Gloriosa*—, que iniciava el Sexenni Democràtic, un període convuls i que va tenir molta transcendència a Girona. L'ebullició política del moment va fer que liberals, republicans, federalistes i els primers catalanistes visquessin moments d'eufòria. A l'Empordà sobretot, però també a la resta de comarques de Girona, l'esclat revolucionari va assolir quotes extraordinàries. Evidentment, molts dels nostres personatges van tenir un paper protagonista en aquests esdeveniments. Els carlins van sumar-se també al festival revolucionari i es van embrancar en una nova guerra: la tercera carlinada (1872-1876).

El Sexenni Democràtic va finalitzar amb un nou cop d'estat i amb la restauració dels Borbó al tron espanyol. La nova etapa no va començar amb bon peu. El conflicte amb Cuba, que va

comportar la pèrdua de les darreres colònies i la immersió en un període de pessimisme col·lectiu, i les noves guerres amb el Marroc van ser els principals camps de batalla dels nous governants.

En temps de la Restauració, el moviment obrer va entrar en una fase de maduració i va començar a plantejar batalla al sistema polític. Anarquistes i socialistes van proliferar entre els treballadors de les fàbriques que ja s'havien estès per tot el territori català.

La corrupció del sistema de la Restauració i la multiplicació de situacions que el règim no va saber resoldre van suposar la fi del règim monàrquic. L'intent de salvar la monarquia imposant una dictadura militar va significar l'estocada al règim. La II República va arribar carregada de bones intencions i acompanyada d'un seguit d'il·lusions, sobretot per part de les classes populars. A Catalunya, a més, intentava satisfer les demandes d'autonomia que ja feia temps que s'havien anat estenent entre la gent. Però les il·lusions del nou sistema polític aviat van ser torpedinades per les forces reaccionàries, que no van parar fins fer-la caure. L'any 1934 ja hi va haver un primer avís. Van ser els fets d'Octubre, que van acabar amb la suspensió de l'autonomia i amb l'empresonament del president Companys. El fet definitiu, però, va ser la Guerra Civil (1936-1939), que va acabar amb les il·lusions de molts. No ens equivoquem si afirmem que hi va haver un abans i un després per a tots els nostres personatges a qui els va tocar viure la Guerra, fos quina fos la seva ideologia o la seva condició social. Acabat el conflicte, alguns van emprendre el camí de l'exili i altres van intentar continuar les seves vides enmig d'un context de repressió i pobresa.

Pel que fa a l'economia, el tret més distintiu del segle XIX català va ser l'entrada de ple al món industrial. El sector tèxtil, concretament el cotó, va ser el gran triomfador de la industrialització catalana. Girona i Olot es van convertir en centres destacats de producció cotonera. Tanmateix, la indústria del suro va ser una de les més genuïnes de les comarques gironines. Empresaris de les zones muntanyoses de l'Alt Empordà es van traslladar cap a la Selva i el Baix Empordà per explotar els boscos de les Gavarres i per aprofitar els ports de Palamós i Sant Feliu per exportar els seus

productes. A més de Girona i Figueres, Palafrugell, els ja esmentats Palamós i Sant Feliu, Llagostera, Cassà, Blanes i Banyoles es van convertir en centres industrials remarcables. El Ripollès va seguir amb la tradició medieval del ferro i va intentar apostar per una indústria metal·lúrgica que va saber compaginar amb el tèxtil; a Banyoles les adoberies van adquirir un pes considerable i arreu de les comarques es van explotar les modestes riqueses mineres.

El carbó i l'aigua van ser les principals fonts d'energia de la primera revolució industrial. Al final del segle XIX, però, amb la segona revolució industrial, l'electricitat i el petroli van relegar-les a segon terme. L'Escala va ser la primera població gironina a tenir enllumenat públic. De retruc, moltes altres poblacions van començar a pugnar per portar l'electricitat a les cases i els carrers. En aquesta línia, Figueres va ser una de les pioneres, gràcies a la rivalitat que hi va haver entre empresaris per ser els primers a portar les innovacions tecnològiques a la vila.

Amb la industrialització va aparèixer la classe obrera. Les males condicions de vida que havia de patir aquest nou grup social van fer necessari que s'haguessin d'organitzar per defensar els seus drets. El naixement de l'Associació Internacional de Treballadors (AIT) l'any 1864 a Londres va significar un estímul per a la lluita per aconseguir millores sindicals i socials. Anarquistes i socialistes intentaven unificar esforços per aconseguir una societat més justa. Fins el 1870 no es va formar la Federació Regional Espanyola de l'AIT. Va ser al Congrés Obrer de Barcelona i amb una majoria aclaparadora de seguidors anarquistes. A les comarques gironines, les idees obreristes hi van entrar amb força, sobretot entre els obrers del suro, un dels sectors més combatius. Els ateneus i les societats obreres, que van proliferar arreu del territori, fins i tot en pobles molt petits, es van convertir en els centres de reunió i d'esbarjo dels treballadors. Contrastaven amb els teatres i els casinos dels senyors, llocs de trobada dels poders locals, bastits imitant els grans teatres burgesos de les principals ciutats europees.

En l'àmbit social, la burgesia i la classe obrera van configurar uns paradigmes culturals propis. Els burgesos, que detecta-

ven el poder econòmic del moment, van ser els que van marcar les directrius culturals i de pensament de la nova època. El segle s'iniciava amb la Renaixença, un moviment sociocultural que entroncava amb el Romanticisme. Amb la Renaixença es reivindica la llengua catalana com a llengua literària i s'intenten definir els trets diferencials de Catalunya. Verdaguer, una de les figures clau d'aquest moviment i viatger infatigable, va passar una temporada al santuari de Sant Pere del Bosc, a Lloret, on va escriure alguns dels seus poemes. Al final del segle, el Modernisme passarà a ser el moviment cultural que triomfarà entre la burgesia catalana. Els protagonistes van ser un grup de joves intel·lectuals i artistes, procedents de la burgesia benestant, que feien bandera de la modernitat. Un d'ells, Santiago Rusiñol, tindrà estrets lligams amb la ciutat de Girona.

Amb l'arribada del nou segle, el món cultural es transforma. Eugeni d'Ors —també vinculat a les comarques gironines, concretament a Cadaqués— va publicar el 1906 el *Glosari*, obra que es considera el tret de sortida del Noucentisme. Aquest nou moviment va voler fer un pas més pel que feia a l'ideari catalanista. Volien tirar endavant un projecte de país; construir-lo. La Guerra Civil va estroncar les intencions dels noucentistes, amb les conseqüències funestes conegudes per part de tothom.

El segle XIX va veure el naixement de nous costums, nous interessos i noves ideologies. Un dels costums burgesos que va tenir un impacte considerable a les terres gironines fou el de l'estiueig. El descobriment de la Costa Brava i els Pirineus va transformar la fisonomia d'aquestes comarques. Menció a part mereixen els nombrosos balnearis que, aprofitant les aigües termals, van servir de reclam a il·lustres burgesos, que venien a les seves instal·lacions a fer salut i, de passada, a estiuejar-hi. A la comarca de la Selva, la proliferació de balnearis va ser remarcable: Caldes de Malavella, Santa Coloma de Farners i Sant Hilari Sacalm.

L'excursionisme i les ciències naturals també van experimentar una florida considerable en aquest període. L'aparició de centres i entitats excursionistes, relacionada amb l'interès per conèixer el país, va fer que moltes persones el recorreguessin per estudiar-ne

els paisatges, els monuments i la història. Les terres gironines, plenes d'atractius paisatgístics, van ser un dels primers destins de molts dels estudiosos que provenien de Barcelona i de ciutats properes.

Relacionat amb l'excursionisme, l'interès per les ciències naturals va generar que proliferessin les col·leccions d'objectes i d'exemplars de la naturalesa. Els herbaris, les col·leccions de papallones, la compra d'objectes exòtics, la taxidèrmia o les antiguitats en són una mostra. Tot plegat va desembocar en la creació de museus en moltes de les principals ciutats del país i en l'inici d'excavacions arqueològiques.

Tot i que la modèstia dels nostres personatges no els permetia sortir de l'àmbit geogràfic més immediat —la majoria d'ells amb prou feines es van moure més enllà de la comarca i com a màxim havien viatjat fins a Barcelona—, alguns sí que van poder viatjar a terres llunyanes i es van convertir en protagonistes indirectes de la història europea i americana.

Com no pot ser d'altra manera, Cuba i les colònies d'ultramar entren de ple en aquest recull, ja que no es pot explicar la història contemporània de les comarques gironines sense la presència dels indians i la petja que van deixar a banda i banda de l'oceà. Les expedicions científiques a l'Amèrica llatina també fan acte de presència en algun moment del text, així com la guerra de Crimea (1853-1856), un conflicte que en principi quedava lluny dels interessos espanyols, però que va portar un garrotxí a participar-hi.

També es trobaran referències a París i a la Belle Époque, fet que demostra la fascinació que aquesta ciutat europea i tot el que allà es gestava despertava a l'altra banda de la frontera.

En resum, una petita síntesi de la història del segle XIX i principi del XX transcorrerà a la vista del lector gràcies a les vivències de trenta personatges singulars de les comarques de Girona.

1. ELS FILLS DE LA MISÈRIA

Sense entrar en debats sobre si la pobresa ha disminuït o augmentat amb el transcurs dels anys, la realitat és que durant el període objecte d'estudi existien molts pobres a les comarques gironines. Pràcticament a totes les poblacions hi havia persones que no es podien valer per si mateixes i que necessitaven la caritat d'altres per tirar endavant. Sovint pobresa i malalties mentals anaven de bracet, sense quedar clar quina era la causa i quina era la conseqüència. En teoria, ser pobre en un poble era més suportable, per allò de la solidaritat entre veïns i el fet de conèixer-se, que en una ciutat, on l'anonimat emmascarava l'existència d'aquestes persones. En qualsevol cas, tant en un lloc com en l'altre aflorava la cara més humana i més cruel de les persones.

Alguns veïns es preocupaven perquè aquests homes i dones indefensos poguessin tenir una vida més o menys digna. Altres, però, se'n burlaven, els humiliaven i els feien la vida impossible. Sols, abandonats, bruts, deixats de la mà de Déu deambulaven per les seves poblacions i intentaven sobreviure amb el que trobaven. Alguns, com el Violí de Castelló d'Empúries, havien tingut una vida inicial que els havia permès algun luxe, com poder viatjar a l'estranger, però la majoria van viure sempre envoltats de misèria i desolació.

Remenar escombraries, tallar canyes, ajudar a fer pujar la llet a les mamelles de les dones, traginar càntirs d'aigua, descarregar equipatges… van ser algunes de les activitats que en Jaumet del Flabiol, en Joan Violí, en Met de Ribes, la Mamarra, el Manxaire i en Pepet Gitano van fer per tal de sobreviure. Amb ells recorrerem alguns escenaris de Girona, Banyoles, Sant Hilari, Castelló d'Empúries, Torroella de Montgrí i de paisatges propers.

Mentre acompanyem aquestes persones, veurem com el turisme i l'estiueig de balneari s'implantaven a Sant Hilari, com les

persones humils de Banyoles es buscaven la vida i com eren els mitjans de transport terrestre de l'època. Observarem també el rebuig que causava la guerra d'Àfrica i alguns mètodes de la medicina popular. L'aparició de noms rellevants de la cultura, com Santiago Rusiñol i Carles Fages de Climent, ajudaran a constatar que, moltes vegades, els fills de la misèria han estat un punt de recolzament per als grans artistes.

En Pepet Gitano (Girona, Gironès)

A Barcelona, l'expressió "ser més famós que la Monyos" va fer fortuna i ha perdurat fins als nostres dies, tot i que cada cop es va sentint menys. Aquesta dona entranyable va formar part de l'imaginari barceloní des del final del segle XIX i durant tot el segle XX. Les Rambles eren el seu radi d'acció predilecte i era coneguda per tothom. D'aquí que a una persona que és molt popular se li digui que és més famosa que la Monyos.

A Girona s'ha conservat una expressió similar, però en aquest cas fa referència a un altre personatge emblemàtic: en Pepet Gitano. "Ser més conegut que en Pepet Gitano" és la dita que fan servir els gironins per referir-se a una persona que és molt famosa. De vegades també servia d'excusa per espantar la canalla. "Si no et portes bé, se t'emportarà en Pepet Gitano", amenaçaven als nens que es portaven malament.

En Josep Cortés i Soler —*Pepet Gitano*— va néixer a Palamós l'any 1854, tot i que hi ha qui situa el seu naixement a Salt. Els seus pares es deien Mariano Cortés i Antònia Soler. Poques coses se saben de la seva infantesa i de com va arribar a Girona. Les cròniques el mostren ja gran, integrat al paisatge urbà i humà de la ciutat. Les escales de la catedral, les fonts de Girona i la Rambla eren els indrets que solia freqüentar en Pepet Gitano.